

Список использованных источников

1. Проблема употребления этих понятий обсуждается в статье: Ильина О. Н. К определению понятия “личная библиотека” / О. Н. Ильина // Актуальные проблемы теории и истории библиофи́льства : материалы IX международной научной конференции. – СПб., 2005. – С. 25–36.
2. Naudé G. Advis pour dresser une biblioteque / présenté à monseigneur le president de Mesme par G. Naudé. – Paris, 1627. – P. 98.
3. UNESCO Standard-Setting Instruments. Suppl. 3. – Paris, 1994. – P. 4.
4. Ильина О. Н. К определению понятия “личная библиотека” / О. Н. Ильина // Актуальные проблемы теории и истории библиофи́льства : материалы IX международной научной конференции. – СПб., 2005. – С. 34.
5. Wainwright A. D. The Morris L. Parrish Collection of Victorian Novelists / A. D. Wainwright // Princeton University Library Chronicle. – 2001. – Spring. – P. 361–375.
6. Misztolt A. Historia illustrissimae domae Sapiehanae / A. Misztolt. – Vilnae, 1724. – P. 61.

Прэзентацыя

ПРАВЕНЕНЦЫЙНЫЯ ПАСЛЕДАВАННІ Ў НАЦЫЯНАЛЬНАЙ БІБЛІЯТЭЦЫ БЕЛАРУСІ

*Рошчына Таццяна Іванаўна, бібліёграф навукова-даследчага
аддзела кнігазнаўства Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі*

Гісторыя стварэння ўсіх буйнейшых сучасных дзяржаўных бібліятэчных, музейных і архіўных калекцый Беларусі, у тым ліку і Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі (НББ), пачынаецца пасля 1917 г. Гэта адначасова і гісторыя разбурэння і знікнення збораў, якія ў той час існавалі. Пасля Кастрычніцкай рэвалюцыі ў 1918–1919 гг. у выніку рэквізіцы прыватных і нацыяналізацыі грамадскіх бібліятэк адбыліся масавыя перамяшчэнні бібліятэчных фондаў. З імі па маштабах параўнальныя вынікі Другой сусветнай вайны, калі частка кніг загінула, частка аказалася вывезенай, а кнігі, якія вярнуліся, далёка не заўсёды трапілі ў родныя бібліятэкі.

НББ не з’яўляецца бібліятэкай, чые фонды старой кнігі фарміраваліся планамерна і мэтанакіравана. Яны з’яўляюцца своеасаблівай сумессю з розных кнігазбораў, прычым не толькі беларускіх. Фарміраванне фондаў НББ пачалося з дня яе заснавання (афіцыйная дата – 1922 г.). Іх асновай былі айчыныя калекцыі – зачыненых манастырскіх і царкоўных бібліятэк, бібліятэк гімназій, духоўных семінарыяў, розных устаноў, канфіскаваныя, перададзеныя ў дар, набытыя прыватныя зборы.

З 1923 па 1932 гг. з Дзяржаўных кніжных фондаў Масквы і Ленінг-

рада было атрымана звыш 270 тыс. тамоў, якія былі часткамі расійскіх грамадскіх і прыватных калекцый. Пад час фашысцкай акупацыі каля 82% двухмільённага фонду НББ было разрабавана або знішчана – засталася каля 300000 разрозненых асобнікаў. Пасля заканчэння вайны на тэрыторыі Польшчы, Германіі, Чэхаславакіі былі знойдзены і вернуты каля 600000 кніг. Па сённяшні дзень не знойдзены каля 1 млн. тамоў, у тым ліку рукапісы, старадрукі і рэдкія выданні, кнігі з гістарычных беларускіх калекцый. У той самы час па рэпарацыях у кампенсацыю страт былі атрыманы дзесяткі тысяч тамоў, сярод якіх знаходзіліся і фрагменты бібліятэк, вывезеных фашыстамі з акупаваных краін Еўропы.

На працягу стагоддзяў мы многае страцілі са сваёй дакументальнай спадчыны, але і да сёння мы не заўсёды ведаем, што і дзе захавалася ў самой Беларусі. У яе сховішчах – бібліятэках, музеях, архівах – утрымліваюцца вялікія, большай часткай яшчэ не засвоеныя і нікому невядомыя багаці. Знявага, а часам проста ігнараванне старых фондаў у недалёкім мінулым, выкліканыя пэўнымі ідэалагічнымі устаноўкамі, дагэтуль ствараюць праблемы пры даследаванні фондаў. Значныя масівы неапрацаваных старадрукаў, наяўнасць у каталогах апісанняў, зробленых толькі на ўзроўні выдання, не даюць магчымасці глыбокага вывучэння наяўных асобнікаў і рэшткаў гістарычных кнігазбораў. Гэта бяда шмат якіх нашых бібліятэк, музеяў, архіваў. Таму галоўная наша задача – зрабіць гэтыя фонды даступнымі, высветліць іх навуковы патэнцыял, увесці ў навуковы ўжытак.

Навукова-даследчы аддзел (НДА) кнігазнаўства (да верасня 2005 г. – аддзел рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукаў) вядзе навукова-даследчую і метадычную работу ў галіне кнігазнаўства: арганізуе даследаванне фондаў і калекцый аддзела, рыхтуе да выдання зводныя каталогі і каталогі калекцый рукапісаў, архіўных матэрыялаў, старадрукаў і рэдкіх выданняў і г. д.

Вызначэнне ролі кнігі ў развіцці культуры немагчыма без даследавання правененцый (уладальніцкіх прымет). Прамыя і ўскосныя правененцы: інскрыпцыі (уладальніцкія надпісы, дароўныя аўтографы і іншыя пазнакі і надпісы), экслібрысы, суперэкслібрысы, пячаткі, кнігагандлёвыя ярлыкі, пераплёты, аднатыповыя наклейкі і г. д., – заўсёды былі аб'ектам інтарэса бібліятэкараў, кнігазнаўцаў, бібліяфілаў.

Правененцы – злучальнае звяно паміж кнігай і яе ўладальнікам. Яны з'яўляюцца своеасаблівым архіўным дакументам, носьбітамі гісторыка-кнігазнаўчай інфармацыі, выконваюць ролю дакументальнай крыніцы для вывучэння гісторыі кнігі і бібліятэк, сацыялогіі кнігі, часам даюць магчымасць атрымаць інфармацыю, якой больш няма нідзе. Даследаванне правененцый у бібліятэках дазваляе весці сістэматычны аналіз збораў, дакладна ўстанавіць іх лакалізацыю, уладальніка, чытача, выкарыстальніка, даць звесткі па колькасным і якасным складзе.

Асноўную цяжкасць пры даследаванні правененцый у НББ ства-

рае ўжо згаданая праблема – значная колькасць неапрацаваных фондаў, неапрацаваных не толькі на ўзроўні асобніка, але і на ўзроўні выдання. Выяўленне і даследаванне правененцый можна весці метадам сучэльнага прагляду значных масіваў, але такі шлях даступны толькі для супрацоўнікаў установы, дзе яны захоўваюцца, і папросту немэтазгодны. Да таго ж, для “знешніх” даследчыкаў гэтыя фонды застаюцца мёртвымі. Неабходна дакладнае бібліяграфічнае апісанне на ўзроўні асобніка, з паказаннем усіх уладальніцкіх прымет.

Таму менавіта з навуковай апрацоўкі фондаў пачынаецца правядзенне сістэматычных правененцыйных даследаванняў у бібліятэках. Дагэтуль у НББ асноўным іх кірункам з’яўляецца дакументацыйна-інфармацыйны – дакументаванне, фіксаванне і інфармацыя аб правененцыях, якія захаваліся на асобніку.

Ідэнтыфікацыя ўладальніцкіх прымет – складаная і карпатлівая праца, якая вымагае ад бібліяграфа высокай кваліфікацыі і глыбокай эрудыцыі ў галіне кнігазнаўства, гісторыі, ведання замежных моў. Гэта вельмі працаёмкі, часам доўгатэрміновы працэс. Пры аналізе даных спецыяліст павінен валодаць метадыкай навуковага даследавання, навыкамі працы гісторыка, сацыёлага, нават статыстыка. Складанасць працы вымушае ўдасканальвацца прафесійна – інакш проста нельга.

Даследаваннем правененцый на кнігах, што захоўваюцца ў НББ, займаюцца, прама ці ўскосна, у першую чаргу, супрацоўнікі НДА кнігазнаўства, у якім сканцэнтраваны гэтыя фонды, і супрацоўнікі некаторых іншых аддзелаў (напрыклад, аддзела беларускай літаратуры, у фондах якога таксама можна знайсці шмат цікавага). Значны ўклад у вывучэнне ўладальніцкіх прымет уносяць беларускія навукоўцы, найперш вядомы беларускі кнігазнаўца, доктар гістарычных навук Г.Я. Галенчанка. Цікавіць гэтая тэматыка і беларускіх аматараў-бібліяфілаў. У апошні час правененцыямі ў фондах нашай бібліятэкі зацікавіліся польскія даследчыкі М. Пидлыпчак-Маеровіч, У. Пашкевіч і інш.

Першым даследаваннем правененцый у НББ можна лічыць працу Уладзіміра Мікалаевіча Ператца, у якой былі апісаны рукапісы мінскіх збораў [1]. У спісе са 182-х рукапісаў 179 былі з фондаў НББ. Пры апісанні некаторых рукапісаў былі пададзены звесткі аб уладальніцкіх і чытацкіх запісах. Да пачатку 1990-х гг. час ад часу з’яўляліся адзінкавыя публікацыі па калекцыях, напрыклад, апісанне выданняў Ф. Скарныны, зробленае Г.Я. Галенчанкам, з паказаннем усіх запісаў [2]. Зводны каталог “Кніга Беларусі”, які выйшаў у свет у 1986 г., пры апісанні беларускамоўных выданняў XIX – пачатку XX ст. эпизадычна падаваў наяўнасць аўтографаў. Даследаваннем правененцый у гэты час займаўся Г.Я. Галенчанка (глядзі яго артыкул па датаваных запісах на беларускіх старадруках), дзе аналізаваліся запісы і на выданнях з нашых фондаў [3]. Можна таксама ўгадаць артыкул супрацоўнікаў бібліятэкі Н.Б. Ватацы і М.Я. Кандратоўскай, прысвечаны прыватнай бібліятэцы Я.Ф. Карскага [4]. Пры яго падрыхтоўцы была

складзена рукапісная картатэка аўтографаў на кнігах, падараваных уладальніку. Зрэчас публікацыі па асобных аўтографах з'яўляліся ў перыядычным друку. У пачатку 70-х гг. мінулага стагоддзя вывучэннем беларускіх экслібрысаў, штампаў, пячатак займаўся вядомы беларускі графік А.М. Тычына.

Сітуацыя зразумелая: не было матэрыялу для вывучэння правененцыйных прымет. Палажэнне пачало змяняцца толькі ў пачатку 80-х гг. З 1983 г. усе новыя паступленні ў фонды аддзела рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукаў НББ пачалі апісвацца на ўзроўні асобніка, з улікам усіх яго асаблівасцей – прамых і ўскосных правененцый: экслібрысаў, суперэкслібрысаў, пячатак, уладальніцкіх запісаў, аўтографаў, пераплётаў, аднатыповых наклеек, пазнакаў і г.д. Адначасова пачалося рэтраспектыўнае навуковае апісанне асобных калекцый старадрукаў, якія захоўваліся ў аддзеле – кірыліцы (у першую чаргу беларускай), рускага грамадзянскага друку, замежных старадрукаў і інш. На падставе гэтых апісанняў стваралася сістэма кнігазнаўчых картатэк – уладальніцкіх надпісаў, экслібрысаў, пячатак, аўтографаў (у ёй існавалі два алфавітныя шэрагі – аўтараў і адрасатаў), пераплётаў і г.д. У 1993 г. наш аддзел, як і ўся бібліятэка, перайшоў на аўтаматызаваную апрацоўку фондаў. Для ўводу ў АБІС структураванага апісання былі распрацаваны макеты з нааўнасцю шматлікіх палёў для запісу і пошуку правененцыйных прымет.

Гэтая падрыхтоўчая работа дала свой плён. Магчыма, нельга сказаць, што на працягу гэтых гадоў у НББ вяліся сістэматычныя даследаванні правененцыйных прымет, але ў гэты час вялася сістэматычная работа па стварэнні крыніцзнаўчай базы для такіх даследаванняў. Назапашаны найцікавейшы матэрыял для бібліятэказнаўцаў, гісторыкаў, культурологаў. Першыя вынікі работы – шматлікія артыкулы, у тым ліку ў зборніку НББ “Здабыткі”, выступленні на Кнігазнаўчых чытаннях (з публікацыяй іх матэрыялаў), навуковых канферэнцыях у краіне і за яе межамі, падрыхтоўка зводных каталогаў і каталогаў калекцый. І самае галоўнае – спецыялісты, навукоўцы атрымліваюць доступ да невядомай раней інфармацыі, у навуковы ўжытак уводзяцца новыя дакументальныя крыніцы.

Публікацыі, у якіх падаюцца звесткі пра ўладальніцкія прыметы на выданнях з фонду аддзела, можна падзяліць на некалькі груп.

Адзін з асноўных напрамкаў працы аддзела – падрыхтоўка зводных каталогаў і каталогаў калекцый у друкаванай і электроннай формах. Бібліяграфічнае апісанне выданняў, якія ўключаюцца ў іх, выконваецца на ўзроўні асобніка, з паказаннем усіх уладальніцкіх прымет. У 2002 г. выйшаў у свет каталог выданняў грамадзянскага друку пятроўскага часу ў кніжнай форме і на CD [5]. Рыхтуюцца да друку зводны каталог “Кніга Беларусі. Выданні лацінскім шрыфтам XVI–XVIII стст.,” каталог калекцыі беларускіх кірылічных кніг XVI–XVIII стст. (папярэдні спіс выданняў XVI–XVII стст., падрыхтаваны Г.У. Кірэвай, апублікаваны ў 1997 г., у ім апісана 32 асобнікі, 19 выданняў [6]), каталог калекцыі рускага грамадзянскага друку XVIII

ст., рускага эмігранцкага друку і інш.

Сама явяляюцца аб'ектам спецыяльнага даследавання, але звесткі пра іх, тым не менш, прысутнічаюць. У першую чаргу, гэта агульныя матэрыялы пра аддзел і яго фонды, у якіх пералічваюцца і найбольш цікавыя і значныя аўтографы, уладальніцкія надпісы, экслібрысы і да т. п.: буклеты пра НББ, альбом “Рарытэты Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі” (Мн., 2006), артыкулы ў часопісе “Бібліятэчны свет” і інш. Канкрэтныя звесткі з публікацыяй правененцый падаюцца ў аглядах асобных калекцый (артыкулы Л.І. Станкевіч па рукапісным фондзе аддзела, па калекцыі ўсходніх рукапісаў [7, 8], Г.У. Кірэвай па калекцыі беларускіх кірылічных старадрукаў [9], Н.І. Раманавай па калекцыі кніг рускага грамадзянскага друку, выдадзеных у Беларусі [10], Т.І. Рошчынай па калекцыі палонкі [11], Н.С. Саверчанкі па заходнееўрапейскіх старадруках 2-й паловы XVI ст. [12]). На падставе правененцыйных звестак, што былі выяўлены пры апісанні, надрукаваны артыкулы па гісторыі беларускіх гістарычных кнігазбораў, рэшткі якіх апынуліся ў нашых фондах (артыкулы Н.І. Раманавай па кнігазборах Магілёўскай духоўнай семінарыі і талачынскіх базыльян [13, 14], яна ж вядзе вывучэнне збору Георгія Каніскага). Пры распрацоўцы гісторыі асобных друкарняў – Брэста, Ашмян, Пінска, Слоніма – абавязкова аналізуецца правененцыя на беларускіх выданнях, якія захоўваюцца ў аддзеле (артыкулы Г.У. Кірэвай па брэсцкіх выданнях XVI ст. і кірылічных кнігах магілёўскіх друкарняў [15, 16], Т.І. Рошчынай па друкарнях Ашмян, пінскіх езуітаў, Слоніма [17, 18, 19]).

Уласна правененцыям прысвечана наступная, таксама ўжо немалая група публікацый. Пакуль зусім няшмат работ абагульняючага характару: адной з першых прац, у якой даследуюцца правененцыі на заходнееўрапейскіх выданнях другой паловы XVI ст. у фондах аддзела, можна назваць артыкул Н.С. Саверчанкі [20]. Беларускія інскрыпцыі, у тым ліку і па фондах НДА кнігазнаўства, упершыню аналізаваліся ў грунтоўным артыкуле Ю.Н. Лаўрыка [21].

Надпіс на кнізе надае ёй унікальны характар, кніга становіцца адзінай у сваім родзе, узрастае яе крыніцазнаўчая і гістарычная каштоўнасць, культурная значнасць. Кожны такі асобнік мае сваю гісторыю. Надпісы на кнігах могуць быць самага рознага характару: аўтарскія (аўтографы як такія, дароўныя надпісы, карэктурныя праўкі і г.д.), уладальніцкія, маргінальнымі, радаводнымі, літаратурнымі і г.д. Пры даследаваннях інскрыпцый у НББ больш за ўсё пашанцавала дароўным надпісам – аўтографам знакамітых ці вядомых асоб.

Аўтографы фіксуюць сувязь паміж аўтарам і адрасатам, даюць магчымасць аднавіць альбо ўдакладніць эпізоды біяграфіі ўладальніка, кола асоб, з якімі ён меў зносіны, захоўваюць для нашчадкаў частку рукапіснай спадчыны вучоных, пісьменнікаў, палітычных дзеячаў і г.д.

Гістарычныя ўмовы фарміравання фондаў бібліятэкі спрыялі таму, што сёння ў іх захоўваецца велізарная колькасць (пакуль дакладна невядомая) аўтографавых беларускіх, расійскіх, замежных пісьменнікаў, палітычных дзеячаў, навукоўцаў, дзеячаў культуры. Па папярэдніх і вельмі прыкладных дадзеных іх можна лічыць тысячамі.

Найбольш вялікімі, цікавымі і рэпрэзентатыўнымі з'яўляюцца комплексы аўтографавых дзеячаў беларускай навукі і культуры, кола рускай эміграцыі, прадстаўнікоў французскай культуры.

Даследаваннем асобных аўтографавых беларускіх дзеячаў сістэматычна займалася Л.Д. Сільнова, у асноўным на фондах аддзела беларускай літаратуры [22]. Супрацоўнікі НДА кнігазнаўства публікавалі артыкулы па асобных аўтографавых – М. Цвятаевай, А. Ельскага [23] і інш. Калекцыя дароўных надпісаў у нашых фондах прыцягнула ўвагу не толькі бібліятэкараў і кнігазнаўцаў, але і навукоўцаў, бібліяфілаў, журналістаў. Сур'ёзна вывучае французскія аўтографы доктар філалагічных навук, прафесар, выкладчык Лінгвістычнага ўніверсітэту У.В. Макараў. Яго кніга “Аўтографы судьбы” [24], шмалікія публікацыі ў перыядычным друку, выступленні на навуковых канферэнцыях зацікавілі і замежных даследчыкаў. Распрацаваны праект і выдзецца работа па стварэнні CD, на якім па выніках яго даследаванняў будзе прадстаўлена калекцыя надпісаў на кнігах вядомых французцаў – Віктара Гюго, Эміля Заля, Анатоля Франса, Марселя Пруста, Жана Както, Антуана дэ Сент-Экзюперы, Андрэ Брэтона і іншых. Старэйшы бібліяфіл Мінска Д.П. Мароз вывучаў інскрыпцыі прадстаўнікоў рускага замежжа: яго артыкулы, прысвечаныя аўтографам А. Рэмізава, М. Асаргіна, друкаваліся ў Беларусі і Расіі [25]. Падрыхтоўка каталога калекцыі выданняў рускага эмігранцкага друку, якая налічвае больш за 2 тыс. адзінак, з паказаннем усіх аўтарскіх надпісаў (а аўтары – гэта М. Бердзьеў, З. Гіпіус, Д. Меражкоўскі, М. Цвятаева, І. Адоеўцава, Г. Іванаў, М. Асаргін і дзесяткі, калі не сотні, іншых) будзе ажыццяўляцца ў межах праекта “Скарбы славянскай культуры”.

Прыналежнасць кнігі вызначаюць таксама экслібрысы, суперэкслібрысы, штампы грамадскіх і прыватных уладальнікаў.

Экслібрыс (кніжны знак) уяўляе з сябе невялікі папяровы ярлык, які наклеіваецца на форзац і змяшчае тэкст альбо сімвалічную выяву без тэксту альбо тэкст з выявай. Тэкст паказвае на прыналежнасць кнігі, выява можа быць і асацыяцыйнай, і дэкаратыўнай. Натуральная прыкладная функцыя экслібрыса на працягу стагоддзяў – паказанне на ўладальніка кнігі. Акрамя таго, кніжны знак як адзін з відаў малых форм графікі з'яўляецца самастойным творам мастацтва. Таму апрача свайго непасрэднага прызначэння – быць “вяшчальнікам і ахоўнікам кнігі” – экслібрыс стаў прадметам калекцыяніравання і абмену.

Вывучэнне экслібрысаў (суперэкслібрысы ў фондах аддзела практычна не даследаваліся) выдзецца таксама па некалькіх кірунках. Звычайна асобныя экслібрысы разглядаюцца ў сувязі з гісторыяй пэўнага кнігазбору (напрыклад, у артыкуле А. Радкевіча (А.Г. Бараш-

ка), прысвечаным мінскім бібліяфілам Г. Татуру і С. Зубакіну [26]) або наадварот, знойдзены невядомы раней экслібрыс з'яўляецца штуршком для далейшага пошукаў (публікацыя Л. Сільновай па экслібрысе В. Ластоўскага [27]).

Нягледзячы на наяўнасць у нашых фондах вялікай колькасці экслібрысаў самых розных кнігазбораў трэба адзначыць, што пакуль рабіліся спробы даследаваць кніжныя знакі толькі беларускіх бібліятэк, ды і то вельмі сціплыя. Карані беларускага экслібрыса сягаюць у глыбіню стагоддзяў, яго эвалюцыя цесна звязана з гісторыяй беларускай рукапіснай і друкаванай кнігі. Перад даследчыкамі паўстае шэраг праблем: аб зараджэнні экслібрыса ў Беларусі, уплыве памежных дзяржаў на яго змест і сэнс, нацыянальных элементах, тэхніцы выканання, вызначэння нацыянальнай прыналежнасці, лакалізацыі кнігазбораў. На сённяшні дзень не існуе грунтоўнага даведніка менавіта па беларускіх экслібрысах, у рабоце мы вымушаны карыстацца літоўскімі, польскімі і расійскімі выданнямі.

Даследаванне беларускіх кніжных знакаў, пятачак, штэмпелей у НББ на пачатку 70-х гг. праводзіў вядомы беларускі мастак А. Тычына. Ён *de visu* прагледзеў увесь стары фонд аддзела беларускай літаратуры, некаторыя іншыя калекцыі НББ (у той час – Дзяржаўнай бібліятэкі БССР імя У.І. Леніна) з мэтай выяўлення менавіта беларускіх экслібрысаў і пятачак. Ім былі надрукаваны некалькі прац, прысвечаных гісторыі беларускага экслібрыса [28, 29]. Карыстаўся ў сваіх даследаваннях фундамі НББ калекцыянер і даследчык беларускага экслібрыса А. Судлянкоў.

Наяўнасць правененцый мае вялікую значнасць пры вывучэнні кнігазбораў, якія зніклі ў часе і прасторы. Часам толькі адзінкавы знойдзены экслібрыс ці ўладальніцкі запіс робіцца стымулам да пошукаў і рэканструкцыі складу прыватных ці грамадскіх збораў, якія разышліся па шматлікіх сховішчах розных краін.

Пад паняццем бібліяграфічнай рэканструкцыі бібліятэкі маецца на ўвазе ўзнаўленне яе корпуса ў максімальна поўным складзе ў форме каталога, які змяшчае апісанні, зробленыя непасрэдна па паасобніках кніг, што належалі раней да пэўнага кнігазбору, пры іх адсутнасці – па паасобніках іншага паходжання і даведніках, альбо па рукапісных вопісах.

Нацыянальнай бібліятэкай распачата такая праца па стварэнні БД “Radziviliana”, пакуль што сумесна з беларускімі ўстановамі, дзе выяўлены рэшткі гэтай найбагацейшай бібліятэкі. Ужо ўведзена інфармацыя аб выданнях з фондаў Прэзідэнцкай (былой Урадавай) бібліятэкі, пачаты ўвод апісанняў па фондах НББ і спіса радзівілаўскіх кніг з бібліятэкі Хельсінкскага універсітэта. На чарзе – вялікія фонды ЦНБ НАН Беларусі, Нацыянальнага музея гісторыі і культуры Беларусі, дзе таксама знойдзена некалькі кніг з экслібрысамі Нясвіжскай ардынацыі. У гэтай працы маглі б удзельнічаць спецыялісты з польскага боку, з БАН Расіі, дзе яшчэ захоўваецца вялікая частка першага радзівілаўскага кнігазбору. Літаральна ў апошнія дні мы атрымалі

ліст з Польшчы (Інстытут літаратурных даследаванняў) з інфармацый аб даследаванні радзівілаўскіх кнігазбораў і прапановай аб супрацоўніцтве.

Ужо ёсць першыя вынікі ўзнаўлення складу прыватных збораў вядомых дзеячаў. БелНДІ па архівазнаўстве і дакументазнаўстве (з удзелам НББ), падрыхтаваў і выдаў зводны каталог бібліятэкі беларускага гісторыка і этнографа М.В. Мясешкі па фондах бібліятэк, архіваў і музеяў Беларусі, дзе паказаны і нашы фонды [30]. Спробу рэканструкцыі кнігазбору вядомага беларускага гісторыка, эканаміста, этнографа М.В. Доўнар-Запольскага зрабілі Л.Д. Сільнова (НББ) і В.М. Лебедзева (Гомельскі ўніверсітэт). На падставе яго ўладальніцкіх пазнак у фондах НББ і ЦНБ НАН Беларусі былі выяўлены адпаведна 25 і 6 асобнікаў з яго распісам і пячаткай, а таксама 15 кніг з яго дароўнымі надпісамі [31].

Нягледзячы на зробленае, мы пакуль што ў пачатку шляху. Чакаюць свайго часу кнігі з бібліятэк Полацкай езуіцкай акадэміі, Мінскай і Віцебскай духоўных семінарыяў, кляштарных бібліятэк Будслава і Быхава, прыватных кнігазбораў Баранюўскіх, Жабаў, Слізняў, Федаровіча і мноства іншых. У апошні час у агульным фондзе сярод замежных выданняў выяўлены значны масіў кніг з бібліятэкі І.Х. Каладзева па гісторыі Айчынай вайны 1812 г. (самага буйнога ў Еўропе збору кніг пра Напалеонаўскую эпоху) – каля 3,5 тыс. асобнікаў: да гэтага было знойдзена і пераведзена ў фонд аддзела толькі некалькі дзесяткаў асобнікаў з гэтага знакамітага кнігазбору (дарэчы, ідэнтыфікацыя кніг з яго збору патрабуе шмат намаганняў, таму што яны не мелі ні экслібрыса, ні ўладальніцкага надпісу, а толькі аднастайныя паметы і наклейкі з нумарам, часам дароўныя аўтографы). Заховаюцца ў фондах выданні з бібліятэкі Дз.М. Галіцына з першым друкаваным рускім экслібрысам “*Ex Bibliotheca Arcangelina*”, з кнігазбораў былога апекуна Віленскай вучэбнай акругі П. Карнілава, вядомага расійскага нумізмата і археолага графа І.І. Талстога, вядомых сацыял-дэмакратаў Фрыдрых Адлера і Карла Каўтскага, бібліяфіла С. Гальштэйна, бібліятэкі Опцінай пустыні. Пакуль так і застаюцца загадкамі дароўныя надпісы Станіслава Богуш-Сестранцэвіча, сястры дэкабрыста М.С. Луніна Кацярыны Уваравай, Тадэвуша Корзана, Іаахіма Леявеля і сотняў іншых.

Па-за межамі ўвагі спецыялістаў апынаюцца даследаванні ўладальніцкіх пераплётаў, вывучэнне чытацкіх інтарэсаў па запісах на кнігах з фондаў НББ і г.д. Шмат карысці пры даследаванні правененцый дае вывучэнне друкаваных каталогаў калекцый старадрукаў у сховішчах памежных краін – Польшчы, Украіны, Літвы, Расіі.

Далейшаму развіццю даследаванняў будзе спрыяць пераход на новы фармат апісання, які значна пашырыць магчымасці пошуку па правененцях. Сучасныя тэхнічныя сродкі даюць магчымасць стварэння ўніфікаваных баз даных, якія будуць утрымліваць фармалізаванае навуковае апісанне матэрыялу, з суправаджэннем графічнай выявы аб'екта, мультымедыяных адасобленых калекцый, друкава-

ных каталогаў з факсімільным узнаўленнем тых ці іншых правененцый.

Паколькі прыналежнасць кнігі ў мінулым да гістарычных кнігазбораў з'яўляецца фактарам, які павялічвае каштоўнасць дадзенага асобніка і можа быць вырашальным для прыдання яму статуса кніжнага помніка, правядзенне даследаванняў уладальніцкіх прымет і падрыхтоўку БД можна разглядаць як адзін з напрамкаў работы па выкананню Дзяржаўнай праграмы “Памяць Беларусі”.

Найбольшы плён гэтая работа можа прынесці толькі ў выпадку скаардынаванай дзейнасці ўстаноў, якія ўтрымліваюць у сваіх фондах старадрукі і рэдкія выданні, рэшткі разрозненых кнігазбораў – бібліятэк, музеяў, архіваў краіны. Кожная з іх і сёння ў той ці іншай ступені вядзе такія даследаванні – напрыклад, ЦНБ НАН Беларусі (публікацыі В.В. Білевіч, Л.І. Збралевіч, А.В. Стэфановіча, які вывучае ўладальніцкія прыметы рода Радзівілаў і г.д.), Прэзідэнцкая бібліятэка, Бібліятэка БДУ, Нацыянальны музей гісторыі і культуры Беларусі, Гродзенскі гісторыка-археалагічны музей, Нацыянальны архіў Беларусі, Архіў-музей літаратуры і мастацтва і інш. Сумеснымі намаганнямі можна вырашаць пытанні бібліяграфічнай рэканструкцыі буйнейшых калекцый мінулага (па аналогіі з Радзівіламі – бібліятэк Храптовічаў, Слізняў, Пуслоўскіх-Красінскіх). У далейшым на падставе правененцыйных даследаванняў магчыма стварыць даведнік па гістарычных кнігазборах накішталт Хвалевіка.

Каардынацыя работы са старадрукамі і рэдкімі выданнямі, у тым ліку і вывучэння ўладальніцкіх прымет, з'яўляецца адной з задач створанага ў 2005 г. пры БАА камітэта па захаванні кніжных помнікаў. Распрацоўка агульных метадык апісання, выкарыстанне вопыту адзін аднаго, правядзенне навуковых канферэнцый і кнігазнаўчых чытанняў, выданне матэрыялаў па выніках працы будзе спрыяць далейшаму развіццю гэтага напрамку кнігазнаўчых даследаванняў, развіццю нацыянальнай культуры.

Заўвагі

1. Перетц В. Н. Рукописи Библиотеки Московского университета, самарских библиотек и музея и минских собраний / В. Н. Перетц. – Л., 1934. – 194 с. – (Описание рукописных собраний ; вып. 3). – Рукописи минских собраний: с. 176–193.

2. Голенченко Г. Я. Книги Скорины в Государственной библиотеке БССР им. В. И. Ленина / Г. Я. Голенченко // Книга, библиотечное дело и библиография в Белоруссии : (сб. ст.) / АН БССР, ФБ им. Я. Коласа. – Мн., 1974. – С. 82–92.

3. Голенченко Г. Я. Датированные записи на белорусских старопечатных изданиях конца XVI – середины XVII в. / Г. Я. Голенченко // Книга в Белоруссии : [материалы науч. конф. Минск, 12 нояб. 1987 г.]. – Мн., 1988. – С. 4–35.

4. Кондратовская М. Е. Личная библиотека Е.Ф. Карского в фондах Государственной библиотеки БССР им. В.И. Ленина / М. Е. Кондратовская, Н. Б. Ватацы // Из истории белорусской библиографии и книжных фондов : сб. ст.

– Мн., 1979. – С. 5–14.

5. Издания петровского времени в фонде Национальной библиотеки Беларуси : Книги гражданской печати, 1708–1725 : (каталог коллекции) / НББ ; сост. Н. И. Романова. – Мн., 2002. – 48 с. + CD.

6. Киреева Г. В. Коллекция белорусских кириллических книг XVI–XVII веков в Национальной библиотеке Беларуси / Г. В. Киреева // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 1997. – Вып. 2. – С. 80–105.

7. Станкевіч Л. І. Рукапісны фонд Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі як крыніца гісторыі Беларусі / Л. І. Станкевіч // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 1997. – Вып. 2. – С. 28–36.

8. Станкевіч Л. І. Восточные рукописи в фонде Национальной библиотеки Беларуси (К созданию каталога арабских, персидских и турецких рукописей) / Л. И. Станкевич // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 2005. – Вып. 7. – С. 188–202.

9. Киреева Г. В. Белорусская старопечатная кирилловская книга в фондах Государственной библиотеки БССР им. В.И. Ленина / Г. В. Киреева // Кніжная культура Беларусі : Да 500-годдзя з дня нараджэння Ф. Скарыны : (сб. навук. прац) / АН БССР, ЦНБ імя Я. Коласа. – Мн., 1991. – С. 130–142.

10. Романова Н. И. Книги русской гражданской печати XVIII в., изданные в Беларуси / Н. И. Романова // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 1997. – Вып. 2. – С. 59–65.

11. Рошчына Т. І. Палоніка ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі / Т. І. Рошчына // Badania księgozbiorów Radziwiłłów : materiały międzynarodowej sesji. Olsztyn, 6–7 pazd. 1994 r. – Warszawa, 1995. – С. 87–93.

12. Саверчанка Н. С. Заходнееўрапейскія старадрукі другой паловы XVI ст. у фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі / Н. С. Саверчанка // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 2004. – Вып. 6. – С. 100–113.

13. Романова Н. И. Библиотека Могилевской духовной семинарии в контексте культурного процесса в Беларуси / Н. И. Романова // Матэрыялы Першых Кнігазнаўчых чытанняў / НББ. – Мн., 2000. – С. 102–111.

14. Романова Н. И. Библиотека толочинских базилиан : (на материалах коллекции отдела рукописей, старопечатных и редких изданий Национальной библиотеки Беларуси) / Н. И. Романова // Матэрыялы Другіх Кнігазнаўчых чытанняў “Кніжная культура Рэчы Паспалітай” (Мінск, 15–16 верас. 2000 г.) / НББ ; [склад. Т. І. Рошчына]. – Мн., 2002. – С. 137–141.

15. Киреева Г. В. Брестские издания XVI века в фондах Национальной библиотеки Беларуси / Г. В. Киреева // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 1995. – [Вып. 1]. – С. 24–29.

16. Киреева Г. В. Кириллические книги могилевских типографий в фондах Национальной библиотеки Беларуси / Г. В. Киреева // Матэрыялы Першых Кнігазнаўчых чытанняў (Мінск, 15 верас. 1998 г.) / НББ. – Мн., 2000. – С. 74–85.

17. Рошчына Т. Ашмянскія старадрукі ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі / Т. І. Рошчына // Скарыназнаўства, кнігазнаўства, літаратуразнаўства : матэрыялы III Міжнар. Кангрэса беларусістаў “Беларуская культура ў дыялогу цывілізацый” (Мінск, 21–25 мая, 4–7 снеж. 2000 г.) / рэдкал.: У. Конан (гал. рэд.) і інш. – Мн., 2001. – С. 62–68.

18. Рошчына Т. І. Выданні пініскіх езуітаў (XVIII ст.) / Т. І. Рошчына // Матэрыялы Другіх Кнігазнаўчых чытанняў “Кніжная культура Рэчы Паспалітай” (Мінск, 15–16 верас. 2000 г.) / НББ ; [склад. Т. І. Рошчына]. – Мн., 2002. – С. 229–235.

19. Рошчына Т. І. Слонім у гісторыі кніжнай культуры Вялікага княства

Літоўскага XVIII ст. : кнігавыданне і кнігазборы / Т. І. Рошчына // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 2002. – Вып. 5. – С. 40–47.

20. Саверчанка Н. С. Правененцыі ў заходнееўрапейскіх кнігах другой паловы XVI ст. Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі. Шляхі фарміравання калекцыі / Н. С. Саверчанка // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 2005. – Вып. 7. – С. 130–139.

21. Лаўрык Ю. М. Беларускія кніжныя інскрыпцыі XVI–XVIII стст. / Ю. М. Лаўрык // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 2004. – Вып. 6. – С. 114–162.

22. Сільнова Л. Д. Аўтаграфы і дароўныя надпісы на кнігах з даваенных фондаў аддзела беларускай літаратуры Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі / Л. Д. Сільнова // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 1998. – Вып. 3. – С. 92–100.

23. Пугачова С. Невядомы зборнік А. К. Ельскага з асабістай бібліятэкі Э. Ажэшка ў фондах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі / С. А. Пугачова // Дзея блізкіх і прышласці : матэрыялы міжнар. навук.-практ. канф. “Універсітэты Ельскіх” (да 165-годдзя з дня нараджэння А. Ельскага. Мінск, 7 кастр. 1999 г.). – Мн., 1999. – С. 85–91.

24. Макаров В. Автографы судьбы / В. В. Макаров. – Мн., 1993. – 21 с.

25. Мороз Д. П. Автографы Алексея Ремизова : (из фондов Национальной библиотеки Беларуси) / Д. П. Мороз // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 1995. – [Вып. 1]. – С. 51–59.

26. Радкевич О. Минские библиофилы начала XX века : Татур и Зубакин / О. Радкевич // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 2005. – Вып. 7. – С. 158–184.

27. Сільнова Л. Д. Экслібрыс Вацлава Ластоўскага – беларускага гісторыка, пісьменніка і грамадскага дзеяча / Л. Д. Сільнова // Матэрыялы Першых Кнігазнаўчых чытанняў (Мінск, 15 верас. 1998 г.) / НББ. – Мн., 2000. – С. 129–135.

28. Беларускі кніжны знак / склад. А. Тычына, В. Шматаў. – Мн. : Беларусь, 1975. – 128 с.

29. Тычына А. Н. К истории белорусского экслибриса / А. Н. Тычына // Из истории книги, библиотечного дела и библиографии в Белоруссии. – Мн., 1972. – Вып. 2. – С. 247–260.

30. Бібліятэка Міхася Мялешкі : зводны каталог / БелНДДАС ; склад. В. У. Скалабан і інш. – Мн., 1998. – 60 с. : іл. – (Вернутыя з небыцця).

31. Лебедзева В. М. Спраба рэканструкцыі бібліятэкі М. В. Доўнар-Запольскага / В. М. Лебедзева, Л. Д. Сільнова // Здабыткі : дакумент. помнікі на Беларусі / НББ. – Мн., 2002. – Вып. 5. – С. 90–108.